

УДК 792.5:7.091

ВЕЛИКОКНЯЖИЙ КИЇВ НА ОПЕРНІЙ СЦЕНІ

С.Т. Триколенко

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України

*Рецензенти: к.культурології, доц. ІАП НАУ В.В. Михайлович;
к.філос.н., доц. ПВНЗ «МСУ. Харків» Н.І. Підлісна*

У статті розглядаються особливості постановки опери «Ярослав Мудрий» режисера Юрія Смолича (1975 р.) і Анатолія Солов'яненка (2007 р.) за п'єсою Івана Кочерги та партитурою Георгія Майбороди на сцені Національної Опери України. Розкривається філософський підтекст постановки і його візуальне втілення. Визначаються основні конструктивні й декоративні елементи, за допомогою яких формується, функціонує сценографія. Аналізуються спільні та відмінні риси двох постановок: зміна, переосмислення основних акцентів драматичного твору й музичної партитури відповідно до режисерського рішення; інакша трактовка сценічного простору і його заповнення; відхід від історичної достовірності споруд та костюмів шляхом стилізації й узагальнення, і, навпаки, повернення до централізованої монументальної композиції архітектурного середовища та історично відтворених костюмів.

Ключові слова: вистава, опера, сценографія.

В статье рассматриваются особенности постановки оперы «Ярослав Мудрый» режиссера Юрия Смолича (1975 г.) и Анатолия Соловьяненко (2007) по пьесе Ивана Кочерги и партитурой Георгия Майбороды на сцене Национальной Оперы Украины. Раскрывается философский подтекст постановки и его визуальное воплощение. Определяются основные конструктивные и декоративные элементы, с помощью которых формируется, функционирует сценография. Анали-

зируются общие и отличительные черты двух постановок: изменение, переосмысление основных акцентов драматического произведения и музыкальной партитуры согласно режиссерского решения; иная трактовка сценического пространства и его заполнения; отход от исторической достоверности сооружений и костюмов путем стилизации и обобщения, и, наоборот, возвращение к централизованной монументальной композиции архитектурной среды и исторически воспроизведенных костюмов.

Ключевые слова: спектакль, опера, сценография.

In article features the opera «Yaroslav the Wise» directed by George Smolich (1975) and husband Anatolia (2007) by John play poker and the score George Maiboroda at the National Opera of Ukraine. Reveals the philosophical implications of setting and its visual expression. The basic structural and decorative elements, with which is formed and operates scenography. Analyzed common features two productions: change, rethinking basic accents drama and musical scores according to the director's decision, otherwise the interpretation stage space and its completion; departure from historical accuracy installations and costumes by stylization and generalization, and, conversely, a return to centralized monumental composition of architectural environment and historically reproduced costumes.

Keywords: performance, opera, scenography.

Національна Опера України відкрила свій 145-й сезон оперою Георгія Майбороди «Ярослав Мудрий», створеною за однойменною віршованою п'єсою Івана Кочерги. В рік відзначання символічно-приблизного 1530-річчя Києва вистава про героїчне минуле, становлення та розвиток могутньої, освіченої, передової держави співзвучна суспільним прагненням.

Вперше ця опера була поставлена на сцені тодішнього Академічного театру опери і балету УССР імені Тараса Шевченка в 1975 році Юрієм Смоличем, диригентом Стефаном Турчаком, сценографом Федором Ніродом, художником по костюмах Аллою Кириченко, хормейстером Левом Венедиктовим і Владиславом Згуровським. Першими виконавцями партій були уславлені співаки Олександр Загребельний, Гізела Ципола, Анатолій Мокренко, Галина Туфтїна, Анатолій Кочерга.

На той час у репертуарі театру не було вистави, яка б оспівувала героїчне минуле та акцентувала увагу на єдності слов'янських народів. Тому було обрано оперу «Ярослав Мудрий». Перша постановка втілювала ідею величі Радянського Союзу, як наступника Київської Русі. Слід зазначити, що покладена в основу

опери п'єса І. Кочерги була написана ще за правління Йосипа Сталіна; і багато у чому простежувалася полеміка між характерами й вчинками князя та вождя. Зокрема виправдання жорстокої, нероздільної влади; переваги загальної мети над індивідуальною; готовність до знищення інакомислячих та ліквідації будь-якої конкуренції. В період розвінчання культу особи і на час постановки опери значення епізодів, у яких описується протистояння Києва й Новгороду, а також історія сходження на престол Ярослава, зменшується і нівелюється. На значну увагу заслуговує державотворення, військові, дипломатичні таланти князя, на вірність оточуючих його русичів.

Сценічне середовище, створене Ф. Ніродом, орієнтувалося на музичність постановки і на узагальнення рис історичної архітектури Києва. Елементи споруд та їхнього декоративного оздоблення формують єдину монументальну конструкцію, яка має звеличити образ Київської Русі як історичної батьківщини слов'янських народів.

Основною ідеєю костюмів А. Кириченко стало наближення до фрескових розписів, узагальнення образів, гіперболізація окремих елементів одягу. Співвідношення величин, ар-

хітєктоніка одягу автєнтична. Характерні деталі, такі як орнаменти, фактура, прикраси візуально збільшені, але витримані у реалістичній манері. Стриманий фресковий колорит був підкреслений розписом тканини, в основу орнаментів покладено розписи Софії Київської.

Вистава мала шалений успіх і протрималась в репертуарі театру понад десять років. У 1982 р.– році святкування 1500-річчя Києва, фірма «Мелодія» випустила альбом із записом опери [1]. Але у 90-х роках вона зникла з репертуару. Її було заново поставлено 2007 р.

Традиційно сезон відкривають наймасштабнішим дійством. 2007 року це вперше була опера «Ярослав Мудрий» у постановці головного режисера театру Анатолія Солов'яненка. Сам Анатолій Анатолійович розповів, що вирішив поставити цей монументальний, орієнтований на ідею національної єдності твір тому, що він якнайкраще оспівує героїчне минуле Русі, і його проблематика дуже актуальна для сьогодення. Цей складний та масштабний твір, у якому задіяна майже вся трупа театру, можна порівняти хіба що з «Богданом Хмельницьким» і «Борисом Годуновим» – теж патріотичними й героїзованими операми.

Ярослав Мудрий у виконанні Народного артиста України Сергія Магєри постає як збірний монументально-героїзований образ Великого київського князя. Постає правителя овіяна ореолом героїзму, державотворення та посилення міжнародних зв'язків. Він наголошує на необхідності єдності держави, справедливості та укріплення міжнародних зв'язків. «Раніш закон, а потім благодать» – його кредо і як князя, і як людини. Змушений приборкувати власні почуття та йти на компроміс зі своїми поглядами в ім'я спокою та стабільності у державі, він викликає співпереживання та захоплення глядачів. Нелегка ноша князівської влади вабить тих, хто ще її не ніс; а Ярослав у кількох епізодах сентиментально

проговорюється про ціну, яку йому доводиться платити. На даний час існує безліч інтерпретацій особистості Ярослава Мудрого. Документальні приклади на сторінках хронографу історії нині особливо демонструють саме суб'єктивні бачення сучасників пережитих ними визначальних доленосних явищ, пов'язаних з епохою князювання Ярослава. Це цілком мотивовано психологічним та емоційним сприйняттям подій літописцями та істориками, яких не оминали стороною проблеми їхньої дійсності [2]. У мистецьких творах акцентовані позитивні якості й діяння князя, що є продовженням міфу започаткованого ним самим в офіційному літописанні. На багато століть відійшли в сутінок незнаного мстивість, інтриганство та злочини задля самоутвердження, деспотизм, цинізм і обман, які викриваються в історичних дослідженнях останніх десятиліть. Проте, певний позаісторизм сценічного дійства дозволяє художній відбір. Мовою високого мистецтва розгортаються сувої знакових поступальних подій життя назавжди пов'язаних воєдино Київської держави та правителя.

Найважливішим у житті й моделлю світу для нього була родина. Глибоко розуміючи через власні страждання це древо життя, він посів трон, усією душею любив і дбав про своїх дітей, розпочав зовнішню експансію. Ярослава Мудрого називали тестем Європи. А планував він ще грандіозніше – Анну видати заміж за імператора Римської імперії; між цією західною та Східною Римською – Візантією – імперіями створити свій імперський центр. Пізніше доктрину Третього Риму буде втілювати Московська держава. Як і уславлений Карл Великий, князь Ярослав дбав про освіту. Зібрав унікальну бібліотеку, яку ще є надія відшукати. Напевне був він покровителем мистецтв, у їх числі – скоморошого лицедійства з музикою, співами, танцями...

Київська Русь у період князювання Ярослава Мудрого досягла найбільшого піднесення. Дбаючи про захисні держави, він відвоював захоплені Польщею Червенські міста і Волзьку волость, знову підкорив угро-фінські племена чуді, провів кілька успішних походів проти агресивних ятвягів і литовців, заснував міста Ярослав на р. Сян та Юр'їв над Чудським озером, які мали сприяти зміцненню північно-західних кордонів країни. На півдні Ярослав продовжив будівництво захисних споруд проти кочівників, зокрема, закладаючи по р. Рось міста Юр'їв, Корсунь та ін. Велику увагу приділяв Ярослав вдосконаленню й укріпленню великих руських міст: він розбудував і укріпив Київ, оточив його муром, звів Золоті ворота – головний парадний в'їзд до міста, цілу низку інших архітектурних споруд. Було також розбудовано Чернігів, Переяслав, Володимир. Дбав великий князь про розвиток освіти, засновував школи і бібліотеки. За часів Ярослава в усіх великих містах розгорнулося будівництво храмів, засновувалися монастирі. Найбільший із них – славнозвісний Києво-Печерський – став важливим осередком не лише чернечого життя, а й культури, освіти, літописання. У п'єсі наявні мізансцени відвідування князем монастиря та обговорення книгописання – адже перетворення Києва на потужний культурний центр є одним з найзначніших цивільних досягнень Ярослава. Покровительство київським книжникам приносило вигоду для формування героїзованої історичної особистості, максимально опустивши особисті вади і недоліки правління. Важливою ознакою доби стало домінування руського люду в державному управлінні. Функція варягів зводилася до військової служби. З призначенням у 1051 р. київським митрополитом відомого вітчизняного релігійного діяча і письменника Іларіона було зроблено спробу зменшити залежність руської церкви

від Константинополя [3]. Захист від зовнішніх ворогів вимагав від князя стратегічних військових навиків, залучення талановитих воєначальників та використання найманців. Завдяки підтримці варягів і новгородців у 1036 р. Ярослав Мудрий успішно завершив боротьбу своїх попередників проти печенігів, розгромивши їхні орди під Києвом. У п'єсі І. Кочерги битві з печенігами приділяється відносно невелика увага, проте цей епізод є кульмінативним і підбиває підсумок: руські землі остаточно об'єднані, кордони захищені, міжнародні зв'язки встановлені. Могутня держава має все для розвитку та процвітання.

Ідея розбудови сильної держави підкріплена розкішною сценографією. Декорації розроблені Народними художниками України Тадеєм та Михайлом Риндзак зі Львова. Загальна композиція сценічного простору монументальна й масштабна. Передача на театральній сцені архітектурного середовища вимагає від художника створення образу певної споруди, або навіть комплексу споруд. Режисерський задум та художнє рішення визначають загальну лінію зовнішнього вигляду декорацій: чи має перед глядачами постати досконало відтворена модель реалістичної історичної будівлі – розповідна декорація [4, с. 76], чи буде створено саме образ будівлі – конструкція з використанням характерних, символічних елементів – метафорична декорація [4, с. 78]. Або ж є варіант сценічного середовища, побудованого на поєднанні цих двох ходів – реалістичні елементи поєднані з символічними. Саме таке рішення використано у виставі «Ярослав Мудрий». Кілька задників, написаних в наближеній до реалістичної возвеличувальній манері, практикуємій ще видатним театральним художником Ф.Ф. Федоровським для грандіозних постановок московського Большого театру, позначають місце дії. Традиції живописних декорацій були сфо-

рмовані на визначних сценах Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX століття, і несли таке ж потужне смислове навантаження, як і об'ємні просторові конструкції. Живописні задники для вистави великих імперських театрів створювали такі відомі художники-живописці, як В. Васнецов, М. Врубель, В. Полєнов, В. Серов, К. Коровін, А. Головін, О. Бенуа, Л. Бакст та інші. На задниках для опери «Ярослав Мудрий» домінують пишні архітектурні мотиви – міцні й надійні: зрубні дерев'яні хорони з теремами, вмінням рубати які славилися майстри руської Півночі, темнуваті палацові інтер'єри зі стилізованими зображеннями київських мозаїк та фресок, екстер'єри київських воріт з мурами та сяючого золотом Софійського собору з багатолоссям куполів на фоні київських далей. Великий вінок в центрі символізує єдність руських земель. На ньому розміщені ледь помітні гербові символи окремих слов'янських земель і племен. Також він виступає своєрідним образом поєднання старої язичницької культури, шанованої простим народом та нової християнської, насадженої правлячою верхівкою. Подібно до предметного плану діорам елементи декорацій переходять в об'ємні й встановлені на сцені по центру в глибині та біля куліс. Задля ефектного сценічного руху співаків збудовано кілька підвищень і пандусів, які застелені стилізованими зображеннями мозаїчних підлог з різнокольорових порід каміння зі смальтою, відкритих археологами у Десятинній церкві та Софійському соборі. Тут використано принцип конструйованої декорації – основні архітектурні елементи вписуються у простір з урахуванням оптичних деформацій, необхідних для загального візуального ефекту [4, с. 89]. На вертикальних конструкціях написані об'ємні архітектурні елементи, і завдяки виділенню кількох об'ємно-просторових елементів та живописній градації виникає

ілюзія глибокого простору – величних арок, прикрашених фресками і мозаїками, у князівських хоронах; київських далей з видами знаменитих історичних споруд. Міськими укріпленнями, покликаними на захист населення, сприймаються куліси: незначне тонування та освітлення створюють враження кам'яних мурів. Монументальність і масштабність декорацій створює ефект ілюзорного розширення простору – у глядачів виникає враження безмежності сцени, навіть не зважаючи на досить похмурий колорит деяких мізансцен. Гармонія між простором сцени і простором глядацького залу підтримується і завдяки звуковим ефектам. Театральне оформлення загалом, як і окремі його фрагменти, окрім естетичної, відіграють ще й «мелодійну» роль – воно покликане відбивати звук, а не поглинати його, як це часто трапляється [5].

Дуже важливу роль відіграє освітлення. Все у виставі має справити враження грандіозності, могутності, розкоші та цілісності. Воно ж візуально змінює інтер'єри княжого палацу: оскільки нема можливості рухати під час дії вистави статичні елементи декорації, приміщення змінюються завдяки перепадам освітлення. Встановлені під різними кутами прожектори легко перетворюють інтер'єр на екстер'єр та навпаки. Монументальні споруди здаються то залитими яскравим сонячним світлом, то поступово заглиблюються у сутінки. Візуальну зміну місця дії та часу доби створює паралельне використання кількох задників, накладених один на одний з невеликими проміжками: це забезпечує видимість вранішнього туману, або навпаки – спекотного дня. У комбінації з освітленням задники стають то прозорішими, то плотнішими. І саме освітлення посилює або послаблює емоційний фон вистави – додає агресії у епізоді битви русичів з печенігами та створює тужливо-меланхолійний настрій у епізоді оплакування Єлисавети.

Костюми розробила художниця Національної опери України Наталія Кучеря. Безцінним джерелом відомостей про вбрання Київської Русі є фрески з зображеннями князівської сім'ї, мисливців, скomoroxів та інших, Софійського собору. Про прикраси відомо з археологічних знахідок: унікальних діadem і колтів з перегородчастими емалями, браслетів і перснів з черню, простих литих бронзових фібул та інших. Одежі князя змінюються відповідно до сюжету: зустріч послів, святкування весілля Єлизавети – розкішні шати, що демонструють велич та багатство; скромніший вигляд у мізансценах домашніх клопотів; стилізована кольчуга в епізоді перемоги над печенігами. Вбрання Інгігерди, гордої та зверхньої княгині, нагадує зображення імператриці Феодори на знаменитій візантійській мозаїці церкви Сан-Вітале в Равенні – дорогі тканини глибоких насичених кольорів та безліч золотих оздоб з низками великих перлин й сяючими самоцвітами. Молода скромна Єлизавета носить білі кольори й відносно небагато прикрас. Одягом підкреслюється протиставлення груп персонажів: кияни вбрані у костюми історичного крою з м'яких льняних тканин, варяги – у розшиті металевими бляшками шкіряні панцирі й рогаті шоломи, печеніги – у куртки з клаптиків шкіри та хутра.

Поставлені А. Солов'яненком мізансцени здебільшого симетричні, малорухомі (за виключенням битви русичів з печенігами). Основний емоційний акцент робиться саме на звукову постановку – перепади голосів та му-

зики. Статичність мізансцен гармонійно сприймається у контексті загального задуму і декораційного оформлення вистави.

Завдяки драматургічно сильним текстам І. Кочерги та партитурі Г. Майбороди вистава емоційна. Особливе співпереживання викликає остання дія: втрата любимі дочки Єлизавети, яка померла на чужині, далеко від милого Києва, завдає великого страждання князю. Але він тамує біль, адже Київ у небезпеці: орди печенігів прагнуть знищити столицю русичів, а кілька міст вже захоплено. Князь-воєначальник в кольчuzі виступає у бій, і навіть Інгігерда, яка була заслана у монастир за змову, молиться за нього. Ярослав став символом єдності та могутності Київської Русі, і його загибель означатиме кінець великої та цілісної держави. Перемога Києва у цій битві означає не тільки порятунок русичів, а й заступ для всієї Європи – країни, правителі яких поріднилися з Ярославом, отримали надійний захист східних кордонів від диких кочових племен. За історичними джерелами перемога дісталася дуже нелегко: Ярослав виступив перед Софійськими воротами, як це і показано в опері, з військом із трьох формувань: киян, новгородців та вікінгів – й тільки під вечір здолав ворога.

Емоційне піднесення, яке дарує глядачам опера «Ярослав Мудрий», ще сильніше пробуджує інтерес до нашої багаті історії, дає можливість відчувати силу свого родового коріння та необхідність єднання, адже у єдності – сила.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Головний герой – взірець державотворення...» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dua.com.ua/2007/063/arch/8.shtml>.
2. Волкова Д.В. «Магнетична постать князя Ярослава Мудрого в ореолі музичного театру України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/40-stattya/379-magnetichna-postat-knjazja-jaroslava-v-oreoli-muzichnogo-teatru-ukrayini.html>.
3. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://libfree.com/102481559_istoriyapidnesennya_rozkvit_kiyivskoyi_rusi_volodimir_velikiy_yaroslav_mudriy.html.

4. Антонова О.А. «Техника и технология современной сцены» [Текст] / О.А. Антонова. – СПб., 2007. – С. 112.

5. Денисенко Л. «Ярослав по-новому» [Текст] / Л. Денисенко // Еженедельник 2000. – №13 (360). – 30 марта – 5 апреля 2007 г.